

**«ΤΟ ΓΕΩΡΓΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΘΑΣΟΥ»:
ΟΨΕΙΣ ΥΠΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΒΕΛΤΙΩΣΗ
ΤΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ
ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΟ ΝΗΣΙ ΤΟ 1956, ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΜΟΤΙΤΛΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΧΡΗΣΤΑΚΗ, ΕΠΑΡΧΙΑΚΟΥ ΓΕΩΠΟΝΟΥ ΘΑΣΟΥ**

Νίκος Ε. Καραγιαννακίδης

Δνο επισημάνσεις πριν από την παρουσίαση της μελέτης με την οποία θα ασχοληθούμε.

Πρώτη: ο άνθρωπος που τη συνέταξε έφυγε από τη ζωή ακριβώς ένα χρόνο πριν¹.

Ο Ιωάννης Ν. Χρηστάκης γεννήθηκε στα 1917 στη Θεσσαλονίκη², σπούδασε από το 1935 μέχρι το 1940 στη Γεωπονική και Δασολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης³ και διορίστηκε το 1947 στην Κομοτηνή. Τον επόμενο χρόνο τοποθετήθηκε στη Θάσο ως Επαρχιακός Γεωπόνος⁴ με έδρα το Λιμένα. Παρέμεινε στο νησί 14 χρόνια, μέχρι το 1962, οπότε και μετατέθηκε στην Καβάλα⁵.

1. Η ανακοίνωση διαβάστηκε στο Συμπόσιο στις 6 Σεπτεμβρίου 2003, δέκα μέρες πριν από τη συμπλήρωση ενός έτους από το θάνατο του Χρηστάκη (16-9-2002).

2. Για την πολύτιμη βοήθεια και την παραχώρηση της φωτογραφίας του συντάκτη της υπό εξέταση μελέτης ευχαριστώ και από αυτή τη θέση την κόρη του Χρηστάκη, Ευτέρπη, και το σύζυγό της κ. Κωνσταντίνο Θεολογίτη.

3. Το 1920 δημιουργήθηκε η Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή Αθηνών (Α.Γ.Σ.Α.), το 1928 το Γεωπονικό Τμήμα της Φυσικομαθηματικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Γ.Τ. Φ.Μ.Σ. Α.Π.Θ.) και το 1937, η Α.Γ.Σ.Α. καταργήθηκε και ενσωματώθηκε στο Γ.Τ. Φ.Μ.Σ. Α.Π.Θ., που αναβαθμίστηκε, αυτονομήθηκε και μετονομάστηκε σε Γεωπονική και Δασολογική Σχολή του Α.Π.Θ. Βλ. *Δ. Παναγιωτόπουλος*, «Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή Αθηνών», *Ελευθεροτυπία - Ιστορικά*, 185(15-5-2003), 32-37.

4. Βλ. Παράρτημα της παρούσης εργασίας, έγγραφο 1.

5. Ο Χρηστάκης παρέμεινε Επαρχιακός Γεωπόνος Θάσου και μετά τη μετάθεσή του στην Καβάλα. Σύμφωνα, πάντως, με αφηγήσεις της κας Ευτέρπης Χρηστάκη-Θεολογίτη η κατάσταση του οδικού δικτύου της Θάσου στις δεκαετίες του 1940 και του 1950 και η έλλειψη μέσων από πλευράς της Δ.Γ.Ν.Κ. ανάγκαζε το Χ. να περιτρέχει το νησί με άλογο ή μουλάρι, το οποίο εκμίσθωνε από χωρικούς. Βλ. Παράρτημα της παρούσης εργασίας, έγγραφο 2.

Η μακρόχρονη παραμονή του στη Θάσο σε συνδυασμό με την επιστημονική του κατάρτιση εξηγεί την ποιότητα της μελέτης του. Ας θεωρηθεί αυτό το κείμενο μια μικρή απότιση τιμής στη μνήμη ενός καλού δημόσιου λειτουργού.

Δεύτερη επισήμανση: έχω τη γνώμη πως οι μαρτυρίες από τα δημόσια αρχεία είναι μια «ματιά» που μοιάζει με αεροφωτογραφία σε περίοδο πολέμου ή, αν θέλετε, μια λήψη από σύγχρονο κατασκοπευτικό δορυφόρο: απεικονίζουν ακόμη και αυτά που μερικές φορές οι ιδιώτες, ο καθένας για τους λόγους του, θέλουν να αποσιωπήσουν. Αυτό ας θεωρηθεί πρόσκληση ή πρόκληση για συζήτηση...

Η μελέτη που θα εξετάσουμε επιγράφεται «Το γεωργικόν πρόβλημα της Επαρχίας Θάσου», αποτελείται από 29 δακτυλογραφημένες σελίδες και το αντίγραφο που παρουσιάζεται απόκειται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Καβάλας με αρχειονομικές ενδείξεις: Α.Β.Ε. (Αριθμός Βιβλίου Εισαγωγής) 127 και Α.Ε.Ε. (Αριθμός Ειδικού Ευρετηρίου) ΣΥΛΛ(ογές) 51-01.

Υποβλήθηκε από το συντάκτη της, Ιωάννη Χρηστάκη, στη Διεύθυνση Γεωργίας της Νομαρχίας Καβάλας (στο εξής: Δ.Γ.Ν.Κ.), το Δεκέμβριο του 1956, όταν διευθυντής της υπηρεσίας ήταν ο Μιχαήλ Ελευθεριάδης.

Από έγγραφα της Δ.Γ.Ν.Κ. και άλλες αρχειακές πηγές⁶ γνωρίζουμε ότι αρκετές συσκέψεις και επιμορφωτικές εκδηλώσεις (ημερίδες, διημερίδες, «σχολεία» αγροτών κ.ά.π.) με αντικείμενο τον εκσυγχρονισμό της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής είχαν προηγηθεί χρονικά της εν λόγω μελέτης. Άλλωστε μετά το 1946-1947 η γνωστή από πολλούς τομείς της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής της χώρας «αμερικανική βοήθεια» είχε επεκταθεί και στον τομέα της γεωργικής ανάπτυξης με πολλούς και ποικίλους τρόπους⁷ (εισαγωγή βελτιωμένων φυλών ζώων⁸ και τεχνογνωσίας, ενημέρωση για τις δυνατότητες εκμηχάνισης της παραγωγής, επιμόρφωση προσωπικού).

Φαίνεται, όμως, ότι η Θάσος απείχε ακόμη πολύ από τις εξελίξεις που είχαν αρχίσει να δρομολογούνται στον υπόλοιπο νομό και στη χώρα. Στα 1956 οι δομές της

6. Βλ. άρθρα του Διευθυντή Γεωργίας Γεωργίου Παπαναούμ (προκατόχου του Ελευθεριάδη) στο περιοδικό «Έρευνα» που εξέδιδε από το 1951 ο Δημήτριος Γλυφός και το κείμενο «Γενική Εισήγησης επί του Γεωργικού Προγράμματος του Νομού Καβάλας κατά την σύσκεψιν της 17/19-12-1956 υπό την Προεδρείαν του κ. Νομάρχου Καβάλας υπό του Διευθυντού Γεωργίας κ. Μιχαήλ Ελευθεριάδου», Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Καβάλας, Α.Β.Ε. 128, Α.Ε.Ε. ΣΥΛΛ. 52-01.

7. Για τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού της χώρας και της γεωργικής οικονομίας, βλ. μεταξύ άλλων: Λυκογιάννης Αθ., «Η έκθεση Βαφβαρέσου», Ελευθεροτυπία-Ιστορικά, 174 (27-2-2003), 14-17.

8. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στο Κινηματογραφικό Αρχείο της Υπηρεσίας Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, όπου απόκειται σημαντικό μέρος οπτικού υλικού από την εφαρμογή του «Σχεδίου Μάρσαλ» (1947 κ. εξ.). Πρόσφατα σε εκπομπή της Νέας Ελληνικής Τηλεόρασης («Ρεπορτάζ χωρίς σύνορα») προβλήθηκε απόσπασμα σχετικού ντοκυμαντέ, όπου φαίνεται πλοίο να εκφορτώνει μουλάρια προέλευσης ΗΠΑ στο λιμάνι της Καβάλας.

γεωργίας και της κτηνοτροφίας στο νησί ήταν παρόμοιες με αυτές που μπορεί κανείς να διακρίνει μελετώντας την περίοδο πριν από το 1940 και η μελέτη του Χρηστάκη, συνταγμένη από έναν άνθρωπο με βαθιά γνώση του αντικειμένου του και της πραγματικότητας του τόπου, ενισχύει τον ισχυρισμό μας. Ελπίζουμε ότι στη συνέχεια θα επιτύχουμε αυτό να καταστεί φανερό.

Στην αρχή της μελέτης του ο Χρηστάκης ορίζει το «γεωργικόν πρόβλημα» της επαρχίας Θάσου, το οποίο θα αναλύσει και για την αντιμετώπιση του οποίου θα εισηγηθεί τρόπους και μέτρα. Πρόκειται για την αδυναμία του πληθυσμού του νησιού να διαβιώσει ικανοποιητικά στον τόπο του, αφού η ανεπαρκής παραγωγή και το λιγοστό εισόδημα που αυτή παρέχει αναγκάζουν τους κατοίκους να αναζητήσουν πόρους ζωής εκτός Θάσου.

Επιδιώκοντας άλλοτε να καταστήσει γνωστή την πραγματικότητα με τον παραστατικότερο δυνατό τρόπο και άλλοτε να ενισχύσει με επιχειρήματα τις επισημάνσεις και τις προτάσεις του, ο Χρηστάκης χρησιμοποιεί πίνακες με αριθμούς, τους οποίους ήταν σε θέση να γνωρίζει τόσο λόγω της θέσης που κατείχε όσο και εξαιτίας της μακρόχρονης παραμονής του στη Θάσο (όταν υποβλήθηκε η περί ης ο λόγος μελέτη-αναφορά, συμπληρώνονταν 8 χρόνια από την τοποθέτησή του στο νησί).

Έτσι, παρουσιάζει αρχικά τα πληθυσμιακά δεδομένα της Θάσου⁹ και, μετά από σύντομη αναφορά και αιτιολόγηση της θέσης των οικισμών του νησιού¹⁰, έναν πίνακα, όπου ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός κατατάσσεται σε κατηγορίες ανάλογα με την κύρια απασχόλησή του¹¹. Ο μελετητής προβαίνει σε ομαδοποιήσεις αριθμητικών δεδομένων και σε εξαγωγή επιμέρους συμπερασμάτων όπου το κρίνει απαραίτητο.

Στη συνέχεια ο Χρηστάκης, προοικονομώντας την ενδελεχή αναφορά που θα ακολουθήσει σε άλλο σημείο του πονήματός του, παραθέτει περιληπτικά τις γενεσιουργές αιτίες του «γεωργικού προβλήματος»: την έλλειψη νέων εκτάσεων για διανομή στους μικροκτηματίες και τους ακτήμονες, τη μικρή έκταση και τη μεγάλη διασπορά του γεωργικού κλήρου, την ανεπάρκεια εγγειοβελτιωτικών υποδομών και τη μονοκαλλιέργεια της ελιάς. Όλα αυτά συντελούν στο χαμηλό εισόδημα και παρω-

9. Ο Χρηστάκης υπολογίζει τον πληθυσμό της Θάσου σε 16.000, αποκλίνοντας ελαφρά από τους αριθμούς των απογραφών του 1951 και 1961. Βλ. Παράρτημα της παρούσας εργασίας, Πίνακα αρ. 1.

10. Μακριά από την αφυδατωμένη γλώσσα του «ειδικού» και επιδιώκοντας την αιτιολόγηση και τη σαφήνεια, ο Χρηστάκης γράφει σε άπταιστη υπηρεσιακή καθαρεύουσα: «Τα παλαιότερα των χωρίων ευρίσκονται μακράν της θαλάσσης και εντός χωραδρών εκ του φόβου των υπαρχόντων άλλοτε ληστοπειρατών». Βλ. σχετικά τα δημοσιεύματα των Ευαγγελίας Μπαλτά και Κων/νου Χιόνη στο ένθετο «Θάσος», *Καθημερινή-Επτά Ημέρες* (10-8-2003), καθώς και *Τάκης Τσιμπογκλής*, «Πειρατικές επιδρομές στα Λιμενάκια, Θασιακά, 2(1985), 122-123.

11. Μετά από τον πίνακα (Βλ. Παράρτημα της παρούσας εργασίας, Πίνακα αρ. 2), ο Χρηστάκης ομαδοποιεί τα δεδομένα: 62% των οικογενειών ζουν από τη γεωργοκτηνοτροφική και μελισσοκομική δραστηριότητα, 26,5% συμπληρώνουν το εισόδημά τους από αυτές τις απασχολήσεις και 11,5% είναι άσχετο με την αγροτική παραγωγή.

θούν τους Θασίους να μετατρέπονται σε εποχιακούς εργάτες, αγρεργάτες ή (στη συντριπτική τους πλειοψηφία) καπνεργάτες¹², χάνοντας μαζί με την υπόσταση και τη συνείδηση του αγρότη, του ανθρώπου της γης. Είναι η πρώτη ψυχολογική επισήμανση του Χρηστάκη, που προσπαθώντας να περιγράψει όσο το δυνατόν εναργέστερα το «γεωργικόν πρόβλημα» επιστρατεύει όλες τις γνώσεις και τις εμπειρίες του από την παραμονή του στη Θάσο. Το μέλλον της γεωργίας υπό τις συνθήκες που επικρατούν φαίνεται επισφαλές και ο Χρηστάκης «χρούει τον κώδωνα του κινδύνου». Στις προτάσεις του για υπέρβαση της κρίσης και εναλλακτικές μεθόδους αντιμετώπισης του προβλήματος θα αναφερθούμε παρακάτω.

Σχετικά εκτενές είναι το μέρος του πονήματος του Χρηστάκη που αφιερώνεται στο θέμα των καλλιεργούμενων εδαφών. Αφού αναφερθεί στην απαλλοτριώση των μοναστηριακών εκτάσεων που έγινε το 1927¹³ και στη διανομή αυτών των ελαιώνων σε ημιακτήμονες και ακτήμονες¹⁴, παραθέτει πληθώρα κατατοπιστικών στοιχείων

12. Το Μάιο του 1953 οι άνδρες και γυναίκες καπνεργάτες που κατάγονταν από τη Θάσο και ήταν ασφαλισμένοι στο Ταμείο Ασφάλισης Καπνεργατών ανέρχονταν στους 1.567 (860 άνδρες και 707 γυναίκες). Βλ. «Η τελευταία απογραφή των καπνεργατών Νομού Καβάλας», *Έρευνα*, 17 (Καβάλα, Μάιος 1953), 6 (Αρχείο Κ. Ορφανίδη, Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Καβάλας Α.Β.Ε. 185, Α.Ε.Ε. ΣΥΛΛ. 67-01). Λίγο καιρό πριν την απογραφή, την οποία διενήργησε το Εργατικό Κέντρο Καβάλας, ο νόμος 2348/30-3-1953 που εισηγήθηκε στη Βουλή ο βουλευτής Καβάλας Κωνσταντίνος Βενέτης, καταργούσε το προνόμιο της αποκλειστικής εργασίας στα καπνομάγαζα, το οποίο είχαν οι ασφαλισμένοι του Τ.Α.Κ. (Ταμείου Ασφάλισης Καπνεργατών). Ο νόμος καταργούσε το Τ.Α.Κ., το συγχώνευε με το Ι.Κ.Α. και επέτρεπε την πρόσληψη ανασφάλιστων καπνεργατών. Έτσι οι καπνέμποροι μπορούσαν στο εξής να απασχολούν ανειδίκευτους εργάτες και γυναίκες, οι οποίες αμείβονταν πολύ λιγότερο απ' ό,τι οι άνδρες. Τα αποτελέσματα φάνηκαν αμέσως: χιλιάδες ειδικευμένοι άνδρες έμειναν άνεργοι και αντικαταστάθηκαν από ανειδίκευτους και γυναίκες. Σημειώνεται ακόμη ότι το 1955 ο αριθμός των καπνεργατών ήταν διπλάσιος απ' ό,τι το 1953 και ότι η πλειοψηφία τους δεν έκανε περισσότερα από 100 ημερομίσθια. Η προσφορά εργατικών χεριών ήταν μεγαλύτερη από τη ζήτηση. Οι Θάσιοι και οι Θάσιες που αναζητούσαν δουλειά στο καπνομάγαζο ήταν πολλαπλάσιοι όσων εργάζονταν παλιότερα. (Στοιχεία από δημοσιεύματα τοπικών εφημερίδων του έτους 1955). Για τα θέματα αυτά βλ. *Ι. Ιωαννίδης, Το καπνικό στην Καβάλα*, έκδ. Δημοτικού Μουσείου Καβάλας, 1998 και *Ν. Ε. Καραγιαννακίδης, Όψεις της καθημερινής ζωής στη συνοικία «Παναγία» Καβάλας, 1922-1987*, όπως προκύπτουν από προφορικές μαρτυρίες κατόικων, Καβάλα 2004 (υπό έκδοση).

13. Για το νομικό πλαίσιο των απαλλοτριώσεων βλ. *Οδ. Καραγιαννακίδης, «Νομοθετικές και διοικητικές επεμβάσεις στα εμπράγματα δικαιώματα επί ακινήτων των μονών του Αγίου Όρους στη Θάσο στις αρχές του 20ού αιώνα. Ορισμένες σκέψεις για την ερμηνευτική τους οριοθέτηση»*, *Θασιακά* 10(2001), 329-333, *Γ. Κοιχαλιτής «Τα μετόχια του Αγίου Όρους στην Καβάλα και στη Θάσο»*, *Θασιακά* 6(1989), 93-103, καθώς και το κείμενο του Νομοθετικού Διατάγματος της 13ης Ιουνίου 1927 «Περί απαλλοτριώσεως των εν τη νήσω Θάσω και Λήμνω μοναστηριακών κτημάτων», έγγραφο 3 στο Παράρτημα της παρούσης εργασίας.

14. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Χ. το 75% των αγροτικών ιδιοκτησιών στο νησί είναι μικρότερο των 20 στρεμμάτων, το 20% δεν υπερβαίνει τα 50 στρέμματα και μόλις το 5% ξεπερνά τα 50 στρέμματα.

και περιγράφει το περίπλοκο καθεστώς ιδιοκτησίας των ελαιόδενδρων που επικρατούσε τότε: κοντολογίς, σε ένα χωράφι με δέκα ελαιόδενδρα μπορούσαν να συνυπάρχουν μέχρι και ένδεκα ιδιοκτήτες, αφού ο ένας κατείχε τη γη και οι υπόλοιποι δέκα από ένα ελαιόδενδρο¹⁵. Στη συνέχεια προβαίνει στη δεύτερη ψυχολογική επισήμανσή του: παρθέται ένα (τρόπον τινά) γνωμικό, που απηχεί την τότε κρατούσα αντίληψη των Θασίων για την ιδιοκτησία των καλλιεργημένων εκτάσεων, αυτή που συνοψίζεται στη φράση «αιπέλια μαζεμένα και δέντρα σκορπισμένα»¹⁶. Τέλος, αναφέρεται στις διανομές που έγιναν κατά το παρελθόν από την Υπηρεσία Εποικισμού του Υπουργείου Γεωργίας στο πλαίσιο της γεωργικής αποκατάστασης και της ενσωμάτωσης των Μικρασιατών προσφύγων στη ζωή της χώρας¹⁷ καθώς και στην πρόσφατη τότε απαλλοτρίωση 13.500 στρεμμάτων (11.000 από αυτά καλύπτονταν από αυτοφυή άγρια ελαιόδενδρα) με σκοπό τη διανομή τους σε ακτήμονες ή μικροϊδιοκτήτες.

Λεπτομερείς είναι και οι περιγραφές της κατάστασης που επικρατούσε τότε στους τομείς της συνεταιριστικής οργάνωσης και της «αγροτικής πίστωσης» (ο όρος δηλώνει τα σχετικά με τη δανειοδότηση των παραγωγών από την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας). Όσον αφορά τον πρώτον τομέα παρατίθενται στοιχεία για τον αριθμό των υπαρχόντων συνεταρισμών, τις κατηγορίες αυτών ανάλογα με την απασχόληση των συνεταίρων (γεωργοί, μελισσοκόμοι, γαλακτοπαραγωγοί), τον εξοπλισμό που υφίσταται και (κυρίως) τη δραστηριότητα των συνεταρισμένων γεωργοκτηνοτρόφων. Σχετικά δε με τη δανειοληψία των Θασίων παραγωγών και τη συνέπειά τους στις υποχρεώσεις που αναλάμβαναν ο Χρηστάκης παραθέτει αρκετά στοιχεία (διάρκεια αποπληρωμής δανείων, χορήγηση σε χρήμα ή σε είδος, σκοπός σύναψης).

Και στις δύο σχετικές υποενότητες αποδίδει τις ευθύνες που αναλογούν σε πολίτες από τη μια και κράτος από την άλλη. Περιγράφει με μελανά χρώματα τη συμπεριφορά των μελών των πιστωτικών συνεταρισμών («οὐδέν ενδιαφέρον δεικνύουσι διὰ τὴν πρόοδον τῆς οργανώσεώς των... ἐλάχιστοι προσέρχονται εἰς τὰς γενικάς συνελεύσεις...») και την επιπολαιότητα που διακρίνει τη στάση τους στο θέμα των δανείων («ἔχουσι πάντοτε τὰς δανειακὰς ἀπαιτήσεις ἀνξημένας... κατὰ ἀρκετὰ μεγάλο ποσοστόν ἢ μὴ ἀνταπόκρισις των δανειζομένων εἰς τὰς υποχρεώσεις των πρὸς τὴν ΑΤΕ οφείλεται καὶ εἰς τὸ κρατοῦν ἐν τῇ νήσῳ ἐν γένει πνεῦμα καθ' ὃ θεωροῦσι τὴν πολιτείαν ὡς υποχείριον ἀρωγόν των καὶ οὐχὶ ὡς συνεργάτην τοῦ ὁποῖου αἰτοῦσιν τὴν συνδρομήν» –να τολμήσω να εντοπίσω τρίτη ψυχολογική επισήμανση:). Την ίδια στιγμή, όμως, επισημαίνει την ανακολουθία της πιστωτικής πολιτικής που εφαρμόζει το Κράτος μέσω της ΑΤΕ και προτείνει αλλαγές στο καθεστώς

15. Βλ. Κ. Χιώνης, «Ανέκδοτα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Θάσου, *Θασιακά*, 3(1986), 141.

16. Ο γράφων προσπάθησε να διαπιστώσει το αν ο ισχυρισμός του Χρηστάκη ευσταθούσε. Ρωτώντας μερικούς ηλικιωμένους, καταγόμενους από τη Θάσο, η απορία λύθηκε αμέσως...

17. Βλ. Δ. Ι. Λοῖζος, *οι Μεγάλες Δυνάμεις, η Μικρασιατική Καταστροφή και η εγκατάσταση των Προσφύγων στην Ελλάδα*, Αθήνα 1994, 23-48.

αποπληρωμής, ώστε να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα που δημιουργείται.

Αναφερθήκαμε νωρίτερα σε έναν πίνακα δεδομένων. Ένας δεύτερος, αναλυτικός και λεπτομερής, ενδεικτικός της μεθοδικότητας του μελετητή, μας πληροφορεί για τις εκτάσεις της Επαρχίας Θάσου και την κατανομή τους σε παραγωγικές (δασικές, γεωργικές) και μη (χέρσες, βάλτωδες, απόκρημνες), καθώς και κατελιημμένες από άλλες εκτός της καλλιέργειας ανθρώπινες δραστηριότητες (κατοικημένες περιοχές, δρόμοι)¹⁸. Μετά τα αριθμητικά δεδομένα ο Χρηστάκης παραθέτει λεπτομερή στοιχεία για τη σύσταση των εδαφών και την περιεκτικότητά τους σε μέταλλα και αμέταλλα (κάλιο, ασβέστιο και φωσφόρο).

Εκτεταμένο είναι και το τμήμα της μελέτης που αναφέρεται στην κατάσταση των εγγειοβελτιωτικών μέσων. Η αναφορά ξεκινά από τα μέσα άρδευσης (νερά από πηγές, πηγάδια και γεωτρήσεις μεγάλου βάθους). Αφού επισημανθούν τα προβλήματα της πενίας των εδαφών σε υγρασία κατά τους θερινούς μήνες και της ανισοκατανομής των βροχών κατά τη διάρκεια του έτους, παρατίθενται στοιχεία για την αξιοποίηση των διαθέσιμων υδάτων και προτάσεις για έργα που θα συντελούσαν προς αυτή την κατεύθυνση.

Δεύτερος τομέας της αναφοράς σε εγγειοβελτιωτικά ζητήματα είναι αυτός των αποστραγγίσεων. Δίνονται στοιχεία για έργα που εκτελέστηκαν πριν από λίγα χρόνια και προτείνεται η προσεκτική συντήρηση των εγκαταστάσεων.

Η υποενότητα συμπληρώνεται από πληροφορίες και προτάσεις για την απομάκρυνση της βλαπτικής για τα ελαιόδενδρα βλάστησης, την προστασία των καλλιεργήσιμων εκτάσεων του νησιού, οι οποίες είναι σε μεγάλο βαθμό επικλινείς, από απόπλυση των θρεπτικών συστατικών του εδάφους, τον αναδασμό των ελαιοδένδρων και την κατάσταση του αμαξιτού και αγροτικού οδικού δικτύου του νησιού.

Στα δύο τελευταία θέματα κρίνουμε απαραίτητο να δοθεί έμφαση. Τούτο για δύο λόγους:

α) πρώτον, επειδή ο Χρηστάκης ήταν παγκόσμια πρωτοπόρος στο θέμα του αναδασμού σε εκτάσεις με μόνιμες δενδροφυτείες, πράγμα που σημειώθηκε σε δημοσίευμα του ειδικού περιοδικού διεθνούς κυκλοφορίας FATIS¹⁹ στα 1966 και

β) δεύτερον, επειδή, σε χρόνια που η έννοια «τουρισμός» ήταν σχεδόν άγνωστη

18. Βλ. Παράρτημα της παρούσης εργασίας, Πίνακα 3.

19. Το άρθρο συνυπέγραψαν ο γεωπόνος Τμήματος Γεωργικών Πληροφοριών της Δ/σης Γεωργικών Εφαρμογών του υπουργείου Γεωργίας Κωνσταντίνος Μπόλας και ο τμηματάρχης Γεωργικών Εφαρμογών της Διεύθυνσης Γεωργίας Νομού Καβάλας Αναστάσιος Μουρέλλος και δημοσιεύτηκε στο τεύχος υπ' αρ. 3 του περιοδικού, το οποίο εκδιδόταν από τον (Ο.Ο.Σ.Α.) Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (στην αγγλική και γαλλική γλώσσα) τέσσερις φορές ετησίως. Το κείμενο δημοσιεύτηκε στα ελληνικά στο 6ο (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1965) τεύχος του «Δελτίου Γεωργικών Εφαρμογών και Εκπαίδευσης», που εξέδιδε το ελληνικό Υπουργείο Γεωργίας σε συνεργασία με τον Ο.Ο.Σ.Α. Για την παραχώρηση των τευχών των δύο περιοδικών ευχαριστώ θερμά το φίλο Κώστα Μουρέλλο, γιο ενός των συντακτών του εν λόγω άρθρου.

στη Θάσο, διέβλεψε ότι μπορούν να υπάρξουν σοβαρές προοπτικές τουριστικής ανάπτυξης και πρότεινε τη λήψη μέτρων προς αυτή την κατεύθυνση.

Για να μιλήσουμε πιο συγκεκριμένα, το 1953, τρία χρόνια πριν από την υποβολή της μελέτης που παρουσιάζουμε, ο Χρηστάκης, σε συνεργασία με το Γεωπόνο Γεωργικών Εφαρμογών Θάσου, συνέλαβε και προσπάθησε να προπαγανδίσει την ιδέα για συγκέντρωση των διάσπαρτων ελαιοδένδρων και αναδασμό τους. Αυτό επελέγη ως πρόταση και μέτρο για την αντιμετώπιση της διασποράς του πεδινού αγροτικού κλήρου και των ελαιοδένδρων που βρίσκονταν σε πεδινούς ελαιώνες. Η πρόταση δεν ενθουσίασε τους Θάσιους ελαιοπαραγωγούς, αλλά η επιμονή του Χρηστάκη έφερε αποτελέσματα. Έτσι, στις αρχές του 1955, 817 ελαιοπαραγωγοί –κάτοικοι της Κοινότητας Καζαβιτίου (σημερινού Πρίνου)– δέχτηκαν να πειραματιστούν. Τα συγκεκριμένα χωράφια καθαρίστηκαν από την αυτοφυή άγρια θαμνώδη ή δενδρώδη βλάστηση που περιέβαλλε τα ελαιόδενδρα και ακολούθησε χωρισμός των 3.000 στρεμμάτων (41.000 δένδρων) σε 1038 κτήματα. Ανάλογα με την προηγούμενη ιδιοκτησία του κάθε ένας παραγωγός πήρε 1 ή 2 κλήρους, στους οποίους του ανήκε τόσο η γη όσο και τα δέντρα²⁰. Μέσα σε λίγους μήνες η κατάσταση άλλαξε δραματικά: οι νέοι ιδιοκτήτες ενθαρρύνθηκαν να σπείρουν βίκο (φυτό κατάλληλο για κτηνοτροφία) και να προβούν σε βελτιώσεις του κλήρου τους, καθώς και να αρχίσουν τον προγραμματισμό μελλοντικών εγγειοβελτιωτικών παρεμβάσεων (διάνοξη γεωτρήσεων μεγάλου βάθους κ.ά.π.). Παρά τις αρχικές τους επιφυλάξεις, το παράδειγμα των Καζαβιτιανών ακολούθησαν αργότερα όλα τα χωριά της Θάσου: ο «σπόρος» που έριξε ο Χρηστάκης «βλάστησε»²¹.

Όσο για το θέμα των συγκοινωνιών, αφού περιγράφει την υφιστάμενη κατάσταση²² και διαπιστώνει ότι «η τωιαύτη κατάστασις... δυσχεραίνει τας μεταφοράς και επικοινωνίας (και) ζημιώνει σοβαρώς και την τουριστικήν ανάπτυξιν (της νήσου), χάριν της οποίας ιδρύεται κατά το λήγον έτος και τουριστικόν ξενοδοχείον εις το χωρίον Λιμένα» (σ. 12), ο Χρηστάκης υποβάλλει προτάσεις. Θα τις αναφέ-

20. Σύμφωνα με τους Μπόλα και Μουρέλλο, τα αναδασμωθέντα ελαιόδενδρα ήταν 38.500, η έκταση που κάλυπταν ήταν 3.400 στρέμματα, οι ελαιοπαραγωγοί ήταν 818, τα τεμάχια πριν από τον αναδασμό ήταν 1.000 και μετά απ' αυτόν 1.407.

21. Για να ξεπεραστούν οι αντιδράσεις των ελαιοπαραγωγών, ο νόμος απαιτούσε αρχικά να υπογράψουν υπέρ του αναδασμού 51% των ιδιοκτητών γης. Αργότερα, οι κυβερνώντες τροποποίησαν το νόμο: για να μην προχωρήσει ο αναδασμός, έπρεπε να υπογράψουν κατά αυτού το 51% των «θιγομένων». Ο Θάσιος πολιτικός Λύγουστος Θεολογίτης, επανειλημμένα βουλευτής της συντηρητικής παράταξης και υπουργός Β. Ελλάδος των κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραμανλή, θερμός υποστηρικτής του αναδασμού, συνάντησε αντιδράσεις τόσο από ομοϊδεάτες του όσο και από συγγενείς του. Για τις πληροφορίες σχετικά με τον αναδασμό στα χωριά τους και τη βοήθεια ευχαριστώ τους κκ. Γιώργο Κοντογεωργίου από τα Λιμενάρια και Αντώνη Λαγουμιτζή από την Παναγία.

22. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 και αργερά χρόνια αργότερα το ασφαλτοστρωμένο μέρος του οδικού δικτύου της Θάσου ήταν πολύ μικρό. Βλ. χάρτη στο Παράρτημα της παρούσης εργασίας.

ρουμε στη συνέχεια.

Σημαντική έκταση της μελέτης (τρισημίσι σελίδες από τις είκοσι εννέα) καταλαμβάνει η ενότητα που ακολουθεί και που επιγράφεται «Σύστημα καλλιέργειας». Μετά από ένα σύντομο αλλά εξόχως περιεκτικό λόγο, στον οποίο εξηγούνται οι λόγοι της εφαρμογής του πατροπαράδοτου, παρωχημένου και ουσιαστικά αναποτελεσματικού εκτατικού συστήματος (μικρός και διεσπαρμένος κλήρος²³, μονοκαλλιέργεια της ελιάς, ανεπαρκείς εγγειοβελτιωτικές υποδομές και εξοπλισμός, ενίσχυση της εργατικής και υποχώρηση της αγροτικής συνείδησης σε μεγάλο ποσοστό των Θασίων αγροτών), η ενότητα διαιρείται από τον συντάκτη σε έξι μέρη:

α) *εδαφοκαλλιέργεια*: περιγράφονται η συχνότητα και οι μέθοδοι άρωσης, αναφέρεται η εφαρμογή της αγρανάπαυσης και διαπιστώνεται το πλημμελές και δαπανηρό της καλλιέργειας των ελαιοδένδρων.

β) *λιπάνσεις*: επισημαίνεται η ελάχιστη χρήση χημικών λιπασμάτων, καθώς και η ανεπάρκεια των ζωικών αντιστοίχων, που αποδίδεται στο μικρό αριθμό ζώων που σταυλίζονται.

γ) *αρδεύσεις*: περιγράφεται το χρονικό διάστημα των αρδεύσεων των ανοιξιότικων δημητριακών, των κήπων, των κτηνοτροφικών φυτών και κάποιων ελαιοδένδρων (Απρίλιος - Σεπτέμβριος), οι τρόποι διαχείρισης των διαθεσίμων υδάτων (σύνταξη αρδευτικών κανονισμών από τις Κοινότητες και ορισμός κοινοτικών υδρονομέων που αμείβονται από τους κτηματίες), τα προβλήματα που δημιουργούνται από την αχρησία των υδάτων από γεωτρήσεις μεγάλου βάθους (σημαντικές εκτάσεις ελαιώνων παραμένουν απότιστες), καθώς και οι τρόποι άρδευσης των λαχανοκήπων.

δ) *κλαδέματα*: γίνεται αναφορά στα πολλά πρακτικά σχολεία για τους ελαιοπαραγωγούς που λειτουργήσαν στο νησί τόσο πριν όσο και μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο με τη φροντίδα της Δ.Γ.Ν.Κ. Στη συνέχεια επισημαίνεται ότι οι περισσότεροι αγρότες του νησιού κλαδεύουν εμπειρικά.

ε) *εμβολιασμοί*: όπως και στο θέμα των κλαδεμάτων, αναφέρεται ότι τα πρακτικά σχολεία για ελαιοπαραγωγούς βοήθησαν πολλούς να γνωρίσουν τις μεθόδους εξημέρωσης άγριων ελαιοδένδρων. Αντίθετα, οι εμβολιασμοί στα αμπέλια και τα οπωροφόρα δέντρα είναι σπάνιοι και οι αγρότες δε δείχνουν να ενδιαφέρονται για εκμάθηση των σχετικών μεθόδων. Η Αγροφυλακή και η Γεωργική Υπηρεσία προέβησαν κατά καιρούς σε εμβολιασμούς, αλλά τα «μπόλια» καταστράφηκαν από διάφορους (αδιάφορους, θα συμπληρώναμε...).

23. Ο Χρηστάκης σημειώνει ότι οι αγροτικές ιδιοκτησίες στη Θάσο είναι μικρότερες από 20 στρέμματα σε ποσοστό 75%, μικρότερες από 50 στρέμματα σε ποσοστό 20% και μόλις 5% των κλήρων υπερβαίνει τα 50 στρέμματα. Εννέα χρόνια αργότερα (1965) η κατάσταση δεν έχει μεταβληθεί σημαντικά. Το 82,1% των κλήρων δεν υπερβαίνει τα 20 στρέμματα, ενώ μόνο το 2,3% των κτηματιών του νησιού κατέχει κλήρο μεγαλύτερο των 40 στρεμμάτων. Βλ. Παράρτημα της παρούσης εργασίας, έγγραφο 4.

στ) *καταπολέμηση ασθενειών*: κυριαρχεί η διαπίστωση ότι αυτή γίνεται σε μικρό βαθμό και πλημμελώς. Επισημαίνεται ακόμη ότι τα μέσα για το σκοπό αυτόν είναι λιγοστά (υπάρχουν μόνο 150 επινώτιοι, δηλ. φορητοί ψεκαστήρες), αλλά και το γεγονός ότι τα αμπέλια του νησιού έχουν υποστεί σοβαρές και μη αναστρέψιμες φθορές και πως ο κίνδυνος της ολοκληρωτικής εξαφάνισης των αμπελώνων διαγράφεται ορατός. Σ' αυτό, επισημαίνει ο Χρηστάκης, συντελούν τα δυσεφάρμοστα και αναποτελεσματικά μέτρα που προτείνονται από τη Δ.Γ.Ν.Κ. Η υποενότητα ολοκληρώνεται με αναφορά στην καταπολέμηση των ασθενειών της ελιάς, όπου ο μελετητής τονίζει ότι, παρά τον κάποιο συστηματικό της χαρακτήρα, ο πολύ βλαπτικός πυρηνωτήτης αφήνεται να δρα χωρίς εμπόδια. Η διασπορά των ελαιοδένδρων του κάθε καλλιεργητή επιτείνει την κατάσταση. Ο Χρηστάκης δείχνει να συμμερίζεται τις σκέψεις των πληττομένων για συλλογική προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος (ψεκασμός όλων των ελαιοδένδρων από τρίτους έναντι αμοιβής) και προτείνει την εξέταση του κατά πόσον οι λύσεις είναι εφαρμόσιμες. Δεν αντιστεκόμαστε στον πειρασμό να σκεφτούμε «μοχθηρά»: παρά το ότι θα μπορούσε να επισημάνει πως αυτοί που αρνήθηκαν την πρότασή του για αναδάσμο υποδεικνύουν λύσεις που θα εφαρμόζονταν ευκολότερα αν είχε μεσολαβήσει κάτι τέτοιο, αρκείται να διατυπώσει μόνο μια επιφύλαξη: μήπως η πρόταση των ελαιοκαλλιεργητών προκαλέσει οικονομική ζημιά στους ίδιους, αφού θα επιβαρυνθούν με την αμοιβή των ψεκαστών. Μακριά από τον ομιλούντα η πρόθεση αγιοποίησης οποιουδήποτε, αλλά μήπως ο δημόσιος υπάλληλος Χρηστάκης αποτελούσε ένα δείγμα ευσυνειδησίας, ακεραιότητας και σεμνότητας, ασυνήθιστο τότε και πολύ περισσότερο τώρα²⁴;

Πλούσια σε πληροφορίες είναι και η δέκατη ενότητα της εξεταζόμενης μελέτης, που σχετίζεται με τη γεωργική παραγωγή του νησιού. Χωρίζεται σε τρία μέρη:

α) *το αφιερωμένο στις φυτείες*: αναφέρονται 55.000 στρέμματα ελαιώνων, 4.800 στρ. αμπελιών, 200 στρ. συστηματικών οπωρώνων και μεγάλος αριθμός αγρίων και ημιαγρίων οπωροφόρων δέντρων. Στα 55.000 στρέμματα υπάρχουν 850.000 ήμερα ελαιόδεντρα διαφόρων ηλικιών, που αποδίδουν 1.100.000 οκάδες (1.408.000 χιλιόγραμμα) ετησίως²⁵, αλλά ο Χρηστάκης υπογραμμίζει ότι η έκταση των ελαιώνων μπορεί να αυξηθεί κατά 20% με τον εμβολιασμό άγριων ελαιοδένδρων ή με τη φύ-

24. Η μελέτη της λειτουργίας του δημόσιου τομέα στα χρόνια μετά τον Εμφύλιο οδηγεί πολλές φορές σε οδυνηρές παραδοχές. Έτσι, φαίνεται πως υπήρχε ένα κράτος -φύβητρο του πολίτη, ιδίως του αγράμματος, και απρόσιτο, το οποίο όμως λειτουργούσε αποτελεσματικά και με περισσότερη από σήμερα «ταίπα» σε θέματα διαπλοκής και συναλλαγής. Σε παρόμοιες δραστηριότητες επιδίδονταν, απ' ό,τι προκύπτει, οι ανώτεροι λειτουργοί. Οι πρόσφατες εκθέσεις του «Συνήγορου του Πολίτη» και του τ. εισαγγελέα του Αρείου Πάγου κ. Κρουσταλλάκη για τη διαφθορά σε όλα τα κλιμάκια της διοίκησης δεν μας επιτρέπουν πολλά περιθώρια αισιοδοξίας...

25. Μέχρι το 1959 στην Ελλάδα χρησιμοποιούνταν ως μονάδα μέτρησης βάρους η οκά (1280 γραμμάρια). Υποδιαιρούνταν σε 400 δράμια, εξ ου και η παροιμιώδης φράση: «Τα έχει τετρακόσια».

τευση ήμερων.

Τα αμπέλια αποδίδουν περίπου τετρακόσιες οκάδες οινοποιήσιμων σταφυλιών κατά στρέμμα, αλλά η σφηρηριζία που ενέσκηψε στο νησί τα τελευταία πέντε χρόνια απειλεί να τα καταστρέψει²⁶. Ο συντάκτης της μελέτης που παρουσιάζουμε σημειώνει ότι η αντικατάσταση των καλλιεργούμενων ποικιλιών με επιτραπέζια σταφύλια θα μπορούσε να οδηγήσει στην αύξηση της απόδοσης των αμπελώνων.

Όσο για τα οπωροφόρα δέντρα, αφού αναφερθεί ότι το 60% του αριθμού τους είναι άγρια ή ημιάγρια και παράγουν καρπούς εμπορικά ασύμφορους, κατατάσσονται σε κατηγορίες ανάλογα με τον καρπό τους: το 1/3 παράγει ξηρούς καρπούς (καρύδια, αμύγδαλα, κάστανα) και τα 2/3 νωπούς (μήλα, ροδάκινα, αχλάδια, δαμάσκηνα, σύκα κ.ά.). Η μέση ετήσια παραγωγή των οπωροδένδρων υπολογίζεται σε 180.000 οκάδες (230.400 κιλά) νωπών καρπών και 80.000 οκάδες (102.400 κιλά) ξηρών καρπών, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται και αποξηραμένα δαμάσκηνα και σύκα. Μετά από όλα αυτά τα στοιχεία, ο Χρηστάκης σημειώνει ότι θεωρεί απαραίτητο τον εμβολιασμό των αγρίων και ημιαγρίων δένδρων και τη μέριμνα για τις περιποιήσεις που αυτά χρειάζονται. Επιπλέον προτείνεται η φύτευση δένδρων καρυδιάς και καστανιάς σε μέρη όπου απαγορεύεται η βοσκή και σε δασικές εκτάσεις αντίστοιχα· όσο για τα λοιπά οπωροφόρα, μπορούν να φυτευθούν στις πρόσφατα απαλλοτριωμένες δασικές εκτάσεις, αφού εξασφαλιστεί η άρδυσή τους.

β) το μέρος που σχετίζεται με τους λαχανόκηπους: περιγράφεται η συνολική έκτασή τους (1.000 στρέμματα), επισημαίνεται η περιορισμένη έκταση των περισσότερων και ο μικρός αριθμός των εκτεταμένων και σημειώνεται ότι η παραγωγή των πρώτων προορίζεται για τις ανάγκες της αγροτικής οικογένειας, ενώ των άλλων διοχετεύεται στις αγορές. Η μέση ετήσια απόδοση, υπό τις κρατούσες συνθήκες και τις μεθόδους που ακολουθούνται ανέρχεται στις 800 οκάδες (1.024 κιλά) ανά στρέμμα.

γ) το τμήμα που αναγράφεται στους αγρούς: παρατίθενται αναλυτικά στοιχεία σχετικά με τη συνολική έκταση των υπαρχόντων αγρών (8.500 στρέμματα), το καλλιεργούμενο μέρος τους ((5.500 στρέμματα), σημειώνεται ότι παραμένουν ακαλλιεργήτα (ως χορτολίβαδα και αγροαπαυόμενες εκτάσεις) 3.000 στρέμματα και ακολουθεί κατάλογος των καλλιεργειών κατά σειρά έκτασης που καταλαμβάνουν (καλαμπόκι, κτηνοτροφικά ψυχανθή, χειμερινά σιτηρά, κουκιά και βιομηχανικά φυτά)²⁷. Η υποερότητα συμπληρώνεται από πρόταση του Χρηστάκη για επέκταση της καλλιέργειας του καπνού στην έκταση που καταλαμβάνουν τα κλήματα που έχουν προσβληθεί από σφηρηριζία, με την προϋπόθεση να εξασφαλιστεί η διάθεση του

26. Βλ. σχετικά Τρ. Λοβουλίας, «Τα οικονομικά της Θάσου κατά την ιστορική της διαδρομή», *Θασακά*, 10(2001), 457-475, ιδίως σελίδες 469 και 472.

27. Βλ. Παράρτημα της παρούσης εργασίας, Πίνακα 4

προϊόντος: συνιστάται να καταβληθεί κάθε αναγκαία προσπάθεια ώστε να μη παραμένει αδιάθετος ο καπνός, όπως συνέβη στο πρόσφατο παρελθόν. Το κακό προηγούμενο στην καπνοκαλλιέργεια, σημειώνει ο Χρηστάκης, «*ασκεί δυσμενή ψυχολογικήν επίδρασιν διά τους προτιθεμένους εφ' εξής να ασχοληθώσι με αυτήν*» (σ. 18). Βέβαια, η σκέψη φαίνεται ουτοπική, αν λάβει κανείς υπόψη το ότι η καλλιέργεια του καπνού πανελλαδικά βρισκόταν ήδη σε ύφεση πριν το 1956, αλλά πρέπει να σημειωθεί ότι και ο Χρηστάκης την υποβάλλει συνοδεύοντάς την με επιφυλάξεις και προτάσεις²⁸.

Η κτηνοτροφία απασχολεί το μελετητή στη συνέχεια. Σ' αυτήν αφιερώνει δύο ενότητες, από τις οποίες η πρώτη αποτελεί μια αναλυτική περιγραφή της γενικότερης κατάστασης και η δεύτερη μια παράθεση πληροφοριών και στοιχείων για τις επιμέρους ομάδες προϊόντων και ωφελημάτων που αποδίδουν τα ζώα που εκτρέφονται.

Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη ενότητα (με τον τίτλο «Κτηνοτροφία») παρατίθεται πίνακας με το ζωικό κεφάλαιο της Επαρχίας Θάσου²⁹, εξηγείται ποιες εκτάσεις χρησιμοποιούνται ως βοσκότοποι (ελαιώνες, χωράφια μετά τη συγκομιδή των προϊόντων, τα 3.000 στρέμματα που, όπως προαναφέρθηκε, παραμένουν ακαλλιεργητά, επειδή αποτελούν χορτολιβαδικές και αγροαναπαυόμενες εκτάσεις, καθώς και δασικές ορεινές εκτάσεις). Στη συνέχεια, ο Χρηστάκης αναφέρεται λεπτομερώς στο πρόβλημα των «κισλάδων».

Το πρόβλημα έχει αναφερθεί ακροθιγώς σε εργασία που δημοσιεύθηκε σε παλιότερο τόμο των «Θασιακών»³⁰. Συγκεκριμένα, «κισλάς» αποκαλούνταν η ορεινή δασωμένη έκταση που είχε παραχωρηθεί ως βοσκότοπος από τους Οθωμανούς σε κάποιους πλούσιους Χριστιανούς. Αυτοί εισέπρατταν από τους ιδιοκτήτες των ζώων που βοσκούσαν στον «κισλά» τους κάποια ποσότητα τυριού, μαλλιού, κρέατος ή γαλακτοκομικών προϊόντων ως ενοίκιο. Ο Χρηστάκης μας παρέχει αρκετά στοιχεία σχετικά με το θέμα. Όπως γράφει, το πρόβλημα έγινε συνθετότερο μετά το 1913 λόγω του ότι κύριοι του εδάφους του «κισλά» και της δυνατότητας δασικής εκμετάλλευσής του ήταν πια η Κοινότητα ή το ελληνικό Δημόσιο. Σύμφωνα με το κείμενο «*το δικαίωμα τούτο κατέστη συν τω χρόνω αληθής βραχνάς των κτηνοτρόφων, διά τον λόγον ότι οι έχοντες τούτο δεν είναι κατά το πλείστον κτηνοτρόφοι, το εκμισθώνουσι δε κατ' έτος με βαρείς όρους, διά πλειοδοτικής δημοπρασίας, εις τους κτηνοτρόφους*» και συνέχισε να ταλαιπωρεί τους ιδιοκτήτες ζώων μέχρι το 1954. Τότε αποφασίστηκε η απαλλοτρίωση των «κισλάδων» υπέρ του κυρίου του

28. Το κείμενο αυτό ας θεωρηθεί –εκτός των άλλων– ένα ύστατο «χαίρε» στον τελευταίο Έλληνα Εβραίο της Καβάλας, καπνέμπορο Σαμπετάι Α. Τσιμίνο (1920-1/12/2003). Του οφείλω πολλά...

29. Βλ. Παράρτημα της παρούσης εργασίας, Πίνακα 5.

30. Γιάννης Βαρθαβούλιας, «Ένα σύντομο γλωσσάρι», *Θασιακά*, 6 (1989), 151.

εδάφους. Κατά τον χρόνο σύνταξης της μελέτης που παρουσιάζουμε το θέμα βρίσκεται στη φάση της τελικής του ρύθμισης και εκκρεμεί η καταβολή των αποζημιώσεων στους νομείς των «κισλάδων».

Η ενότητα συμπληρώνεται από παράθεση πλήθους αριθμητικών δεδομένων σχετικά με τις διαθέσιμες για βοσκή εκτάσεις και τον αριθμό των ζώων που μπορούν να θρέψουν, για τον οποίο ο Χρηστάκης αποδεικνύει ότι είναι κατά 17% μικρότερος από τον πραγματικό αριθμό των ζώων που υπάρχουν στο νησί³¹. Έτσι, ο μελετητής ολοκληρώνει την ενότητα αυτή με δύο προσθήκες: προτάσεις για την καλύτερη δυνατή αντιμετώπιση του υφισταμένου προβλήματος και γενικό χαρακτηρισμό της κτηνοτροφικής δραστηριότητας που ασκείται στο νησί. Οι πρώτες περιλαμβάνουν την εισαγωγή κτηνοτροφών, αφού οι υπάρχουσες εντόπιες δεν επαρκούν, και την καλλιέργεια περισσότερων κτηνοτροφικών φυτών. Όσο για το δεύτερο, είναι μάλλον σκληρός, αφού η κτηνοτροφική δραστηριότητα χαρακτηρίζεται «πρωτόγονη»: τα ζώα ανήκουν σε φυλές που κατατάσσονται στις αβελτίωτες, δηλ. σε αυτές που δεν μπορούν να υπερβούν παραγωγικές επιδόσεις που θεωρούνται πια ξεπερασμένες. Η διατροφή τους κρίνεται ανεπαρκής, ενώ παράλληλα τονίζεται ότι οι κτηνοτρόφοι δε δείχνουν ενδιαφέρον να τα προφυλάξουν από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες.

Η δεύτερη ενότητα που σχετίζεται με την κτηνοτροφία επιγράφεται «Κτηνοτροφική παραγωγή» και σ' αυτήν ο συντάκτης μας παρέχει πληθώρα αριθμητικών δεδομένων σχετικά με τα ζώα που χρησιμοποιούνται για «δυναμοπαραγωγή» (μεταφορές αγροτικών και δασικών προϊόντων και άρωση), για γαλακτοπαραγωγή, κρεατοπαραγωγή και παραγωγή μαλλιού³². Τους αριθμούς συνοδεύουν παρατηρήσεις σχετικά με την ποσοτική απόδοση των ζώων και την προσαρμοστικότητά τους στις κλιματολογικές συνθήκες των διαφόρων περιοχών της Θάσου. Την ενότητα ακολουθεί μια σύντομη αναφορά στην κατάσταση της κτηνοτροφίας στο νησί.

Η τελευταία ενότητα που αφιερώνεται στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας αφορά τη μελισσοκομία. Συμπληρώνοντας το ψηφιδωτό που δημιούργησε μέχρι εδώ, ο Χρηστάκης παραθέτει αναλυτικά στοιχεία και πληροφορίες γι' αυτή τη δραστηριότητα των Θασίων γεωργών³³.

31. Βλ. Παράρτημα της παρούσης εργασίας, Πίνακα 6.

32. Βλ. Παράρτημα της παρούσης εργασίας, Πίνακα 7.

33. Ο Χρηστάκης σημειώνει ότι το 1953 υπήρχαν στο νησί 42.000 κυψέλες και ότι το 1956 συνεχίζουν να υπάρχουν 28.500 (21.000 εγχώριου τύπου και 7.500 ευρωπαϊκού). Επισημαίνει ότι οι καιρικές συνθήκες κατά τις χρονιές 1954 και 1955 ήταν αντίξοες, πράγμα που οδήγησε σε έναν ή και κανέναν τρυγητό, αντί των συνηθισμένων τριών ετησίως. Όσον αφορά την απόδοση κάθε κυψέλης, αναφέρει πως οι εγχώριου τύπου δίνουν 6 οκάδες μελιού και 150 δράμια κερίου, ενώ οι ευρωπαϊκού 15 και 50 αντίστοιχα (σμιπεράσματα από επεξεργασία στοιχείων των ετών 1951-56). Τέλος, παραθέτει την πληροφορία ότι το 1956 άρχισε στο νησί η παραγωγή βασιλικού πολτού, με συνολική παραγωγή 1.200 γραμμαρίων.

Επεκτείνοντας τη μελέτη του στο δευτερογενή τομέα ο συντάκτης μας παρέχει πλήθος αριθμητικών δεδομένων και στοιχείων για την επεξεργασία των γεωργικών προϊόντων της Θάσου, διευκρινίζοντας ότι η αναφορά του αφορά μόνο την επεξεργασία που γίνεται στο ίδιο το νησί. Έτσι, κάνει λόγο για την εξαγωγή του ελαιολάδου, την οινοποίηση, τη σαπωνοποίηση και την τυροκομία. Σημειώνει ότι η κονσερβοποίηση είναι ανύπαρκτη και ότι ακόμη και η οικιακή αντίστοιχη δραστηριότητα είναι άγνωστη στον πληθυσμό. Ο Χρηστάκης ολοκληρώνει τις επισημάνσεις του γράφοντας ότι η υποδομή για το λάδι είναι σχετικά επαρκής (τα μισά από τα ελαιοτριβεία διαθέτουν διαχωριστήρες)³⁴, η ποιότητα του προϊόντος είναι πολύ καλή ή άριστη, αλλά δεν έχει την ίδια γνώμη για το κρασί και το τυρί. Υπογραμμίζει ότι τα περιώνυμα στην αρχαιότητα θασίτικα κρασιά, τα οποία «εμπορεύοντο εις άπαντα τον τότε γνωστόν κόσμον ως είδος πολυτελείας, είναι σήμερον κατωτέρας ποιότητος» και ότι τα τυριά που παράγουν οι ίδιοι οι κτηνοτρόφοι είναι μεν ολόπαχα (βρισκόμαστε στο 1956: οι μνήμες των στερήσεων από τον πόλεμο είναι νωπές και η φτώχεια ακόμη «καθημερινός σύντροφος των Ελλήνων» για να θυμηθούμε την Πενία από τον «Πλούτο» του Αριστοφάνη, άρα το «ολόπαχο» θεωρείται και είναι πλεονέκτημα, μακριά από τις σημερινές αισθητικές και διαιτολογικές αντιλήψεις), αλλά υστερούν σε καθαριότητα, εμφάνιση και γεύση. Οι ψυκτικοί θάλαμοι είναι ανύπαρκτοι. Μοιραία, τα τυριά παραμένουν σε θερμοκρασία περιβάλλοντος ή σε κάποιο υπόγειο, μέχρις ότου διατεθούν στην κατανάλωση.

Η ίδια εικόνα υπανάπτυξης, σε σχέση όχι μόνο με τα σημερινά δεδομένα αλλά και συγκριτικά με τα όσα ίσχυαν τότε στα αστικά κέντρα και σε άλλες ημιαστικές ή ακόμη και αγροτικές περιοχές της χώρας, εμφανίζεται και σε ό,τι αφορά τη διάθεση των προϊόντων του νησιού στο εμπόριο. Αν ο δευτερογενής τομέας υστερεί, ο τριτογενής είναι παρωχημένος και, απ' ό,τι φαίνεται, σε μεγάλο βαθμό ασύμφορος για τους γεωργούς του νησιού.

Σύμφωνα με το Χρηστάκη, με εξαίρεση το ελαιόλαδο του Καζαβιτιού, το οποίο διακινείται μέσω του Γεωργικού Πιστωτικού Συνεταιρισμού της Κοινότητας, όλα τα υπόλοιπα προϊόντα (όσα, εννοείται, δεν καταναλώνονται από τις οικογένειες των παραγωγών) φτάνουν στην αγορά της Καβάλας και της Θεσσαλονίκης με φροντίδα των ιδίων των γεωργών ή με τη μεσολάβηση παραγγελιοδόχων ή εμπόρων. Δε λέγεται ανοιχτά, αλλά φαίνεται ότι και οι δύο αυτοί τρόποι είναι ασύμφοροι για τον παραγωγό και μπορούμε να καταλάβουμε το γιατί: είτε πρέπει να φροντίσει ο ίδιος για τη μεταφορά των προϊόντων, επιβαρυνόμενος με κόστος και κόπο, είτε θα αναγκαστεί να καταβάλει τα μεσιτικά έξοδα και το πιθανό κέρδος του τρίτου, το οποίο σε διαφορετική περίπτωση (διάθεση μέσω συνεταιρισμού) θα μετατρεπόταν σε κέρδος των

34. Τα λειτουργούντα ελαιοτριβεία στη Θάσο στα 1951 ήταν 23. Τρία χρόνια αργότερα ο αριθμός τους παρέμενε σταθερός, ενώ ο Χρηστάκης αναφέρει πως στα 1956 ο αριθμός έφτανε στα 29.

παραγωγών. Ο Χρηστάκης, γνωρίζοντας το επωφελές για τους παραγωγούς παράδειγμα του Καζαβιτιού, προτείνει την επέκταση του συστήματος αυτού.

Φτάνουμε τώρα στο διά ταύτα: συγκεκριμένα, στην οικονομική κατάσταση των αγροτικών οικογενειών της Θάσου, που –όπως δηλώθηκε εξ αρχής– είναι προβληματική (εξ ου, άλλωστε, και ο τίτλος της μελέτης που παρουσιάζεται), καθώς και στα μέτρα που, κατά την άποψη του συντάκτη της, επιβάλλεται να ληφθούν για την υπέρβαση της κρίσης.

Ο Χρηστάκης διαπιστώνει ότι το 75% των αγροτικών οικογενειών του νησιού ζει κάτω από αυτό που σήμερα ονομάζουμε «όριο της φτώχειας», το οποίο υπολογίστηκε από τον ίδιο μετά από επιτόπια έρευνα και εκτιμήθηκε στις 14.500 δραχμές. Το εισόδημα αυτού του 75% εκτιμήθηκε ότι ανέρχεται σε 11.000 δραχμές, δηλ. 24% χαμηλότερο από το «ελάχιστον απαιτούμενον χρηματικόν ποσόν διά την στοιχειώδη ετησίαν συντήρησιν τετραμελούς οικογενείας εις την νήσον Θάσον» κατά τη διατύπωση του Χρηστάκη³⁵. Προκειμένου, μάλιστα, να δείξει ότι το πραγματικό έλλειμμα είναι μεγαλύτερο, σημειώνει ότι «παρ' απάντων των κατοίκων της νήσου επιδιώκεται μάλλον συγχρονισμένος τρόπος ζωής, ως προς την διατροφήν, ψυχαγωγίαν, μιαισιμόν, κοινωνικές επιδείξεις». Για να πραγματοποιηθεί, πάντως, αυτή η επιδίωξη των Θασίων, συμπληρώνει, χρειάζεται να προστεθούν στο ετήσιο οικογενειακό εισόδημα 90 ημερομίσθια επιπλέον σε άλλες, εκτός της κυρίας, απασχολήσεις³⁶.

Ο μελετητής, αφού περιέγραψε αναλυτικά όλες τις πτυχές και παραμέτρους του

35. Παρόμοιες εκτιμήσεις γίνονταν κατά καιρούς από το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας και κατά νομούς Κέντρα Κοινωνικής Πρόνοιας, που είχαν την έδρα τους στις πρωτεύουσες των τελευταίων. Το Μάιο του 1952 τα «απαιτούμενα μηνιαία έξοδα στοιχειώδους συντηρήσεως μιας τετραμελούς οικογενείας εις τον Νομόν Καβάλας» υπολογίστηκαν από το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας και το Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας Καβάλας ότι ανέρχονταν στο ποσό του 1.000.000 δραχμών. Η υποτίμηση της δραχμής έναντι του δολλαρίου ΗΠΑ κατά 50%, τον Απρίλιο του 1953, εκτόξευσε τις τιμές των αγαθών στα ύψη: το μηνιαίο κόστος στοιχειώδους διαβίωσης ανήλθε τότε σε 2.000.000 δραχμές. Τα μηδενικά «κόπηκαν» από το χιλιάδραχμο το 1954 κι έτσι το κόστος ανερχόταν σε 2.000 δραχμές μηνιαίως. Όταν, το Δεκέμβριο του 1956, ο Χρηστάκης υπολογίζει το ετήσιο κόστος μιας τετραμελούς αγροτικής οικογένειας της Θάσου σε 14.000 δρχ., το αντίστοιχο απαιτούμενο ποσό για τετραμελή οικογένεια της πόλης ήταν αρκετά υψηλότερο, αφού οι οικογένειες της πόλης ήταν αναγκασμένες να αγοράζουν μεγάλο μέρος των αγαθών που χρειάζονταν. Τα στοιχεία για το 1952 προέρχονται από το Αρχείο της Διεύθυνσης Κοινωνικής Πρόνοιας της Νομαρχίας Καβάλας (πρώην Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας Καβάλας), που αποθηκεύεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Καβάλας (Α.Β.Ε. 70, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 14-01).

36. Όχι πολύ διαφορετική, αλλά χειρότερη εικόνα δίνει για τη ζωή των Θασίων αγροτών ο Δημήτριος Νησιώτης (ψευδώνυμο του σαμακικής καταγωγής δημοσιογράφου Δημ. Γλυφού) στο άρθρο «Οι Θάσιοι και ο Τουρισμός», *Έρευνα*, αρ. 42(1955), 5. Ένα στοιχείο που όχι μόνο επιβεβαιώνει αλλά και εμπλουτίζει τις πληροφορίες που μας παρέχει η μελέτη του Χρηστάκη είναι η σημείωση του Νησιώτη ότι το ημερομίσθιο των 40 δραχμών αντιστοιχούσε σε «έσοδο ενός ανθρώπου μαζί με το μουλάρι του για ένα μεροδούλι διπλού οκταώρου σκληρής δουλειάς». Ενενήντα τέτοια ημερομίσθια έπρεπε να εξασφαλίσουν οι αγρότες της Θάσου για να απολαύσουν «συγχρονισμένον τρόπον ζωής»...

«γεωργικόν πρόβληματος», επαναλαμβάνει ότι η μειωμένη γεωργική συνείδηση του αγροτικού πληθυσμού της Θάσου και οι αναξιοποίητες φυσικές δυνατότητες του νησιού αποτελούν τα δύο βασικά αίτια του ανεπαρκούς εισοδήματος των αγροτών και του αβέβαιου και επισφαλούς μέλλοντός τους. Τα δύο αυτά αίτια συνδυάζονται και η κατάσταση επιδεινώνεται συνεχώς. Επικαλούμενος το παράδειγμα της ανάπτυξης της γεωργικής δραστηριότητας στα χρόνια της καπνικής κρίσης των ετών 1929-1932 ως απόδειξη των δυνατοτήτων της αγροτιάς του νησιού, όταν δεν ετεροαπασχολείται, υπογραμμίζει ότι επιβάλλεται να τονωθεί το ενδιαφέρον του πληθυσμού για την παραγωγή στον τόπο του και την πρόοδο της γεωργικής οικονομίας. Αυτό, όμως, προϋποθέτει κίνητρα και υποδομή.

Έτσι, προτείνει εννέα δέσμες μέτρων, που θα περιγράψουμε επιγραμματικά. Σημειώνουμε μόνο ότι κάποιες από τις προτάσεις αποτελούν εξέλιξη επισημάνσεων που έχουν προηγηθεί.

Εγγειοβελτιωτικές παρεμβάσεις: αξιοποίηση των υπόγειων υδατικών αποθεμάτων (νερά από πηγές, πηγάδια και γεωτρήσεις μεγάλου βάθους) με κατασκευή αυλακιών, εγκατάσταση αντλητικών συγκροτημάτων, διάνοιξη φρεάτων, αποστραγγιστικά έργα, αντιμετώπιση του προβλήματος της απόπλυσης των χρήσιμων στοιχείων από τα εδάφη, επεμβάσεις για αύξηση της παραγωγικότητας των ελαιώνων και βελτίωση του οδικού δικτύου του νησιού. Το τελευταίο μέτρο κρίνεται απαραίτητο και για την τουριστική ανάπτυξη της Θάσου.

Επέκταση του αναδασμού των ελαιώνων: αναφέρονται οι προϋποθέσεις και ο κατάλληλος φορέας ανάληψης, ώστε να επαναληφθεί το επιτυχές προηγούμενο του Καζαβητιού.

Αύξηση των εκτάσεων που καλλιεργούνται: διανομή απαλλοτριωθεισών εκτάσεων και δημιουργία πρότυπων ζωνών ελαιοκομίας.

Ανάπτυξη του συνεταιριστικού πνεύματος: οι πιστωτικοί συνεταιρισμοί πρέπει να αποκτήσουν και προμηθευτικό χαρακτήρα και να διαθέτουν τα προϊόντα των μελών τους στην αγορά.

Πιστωτική βοήθεια: έγκαιρη χορήγηση και αύξηση των δανείων που θα επενδύονται σε επεμβάσεις βελτίωσης των συνθηκών παραγωγής, παροχή δανείων σε είδος, όπου αυτό είναι αναγκαίο, και ορθολογική διευθέτηση του χρόνου αποπληρωμής.

Γεωργικές βελτιώσεις: εκμηχάνιση της παραγωγής και εισαγωγή νέων μεθόδων καλλιέργειας³⁷, ανάπτυξη της καλλιέργειας επιτραπέζιων σταφυλιών, καλαμποκιού

37. Σημειώνεται ότι προτείνεται η παρέμβαση του Τμήματος Γεωργικών Εφαρμογών της Διεύθυνσης Γεωργίας Καβάλας. Η Υπηρεσία Γεωργικών Εφαρμογών του Υπουργείου Γεωργίας συστάθηκε στα 1950 και τμήματα Γ.Ε. λειτουργούσαν σε όλες τις Δ/σεις Γεωργίας. Αρμοδιότητα των Γεωπόνων Γεωργικών Εφαρμογών ήταν η κατεύθυνση των αγροτών σχετικά με τις σύγχρονες καλλιεργητικές μεθόδους. Οι Γεωπόνοι Γ.Ε. συνυπήρχαν με τους Επαρχιακούς Γεωπόνους, έχοντας όμως διοικητική αυτοτέλεια. Ο Γε-

και καπνού, εκτεταμένοι εμβολιασμοί, φυτεύσεις παραγωγικών δέντρων (καρυδιάς και καστανιάς) και καταπολέμηση ασθενειών με ομαδικό πνεύμα και παρέμβαση από το Ταμείο Προστασίας Ελαιοπααραγωγής Ν. Καβάλας.

Ανάπτυξη της κτηνοτροφίας: δραστική αντιμετώπιση και οριστική επίλυση του προβλήματος των «κισλάδων», για να απαλλαγούν οι κτηνοτρόφοι από κάθε είδους εμπόδιο στην απασχόλησή τους· εισαγωγή κτηνοτροφών και βελτιωμένων φυλών προβάτων και αγελάδων, καθώς και εμπλουτισμός της ποιμενικής αιγοτροφίας με βελτιωμένα αρσενικά άτομα και αποδοτικότερα θηλυκά.

Παρεμβάσεις στο δευτερογενή τομέα: εκσυγχρονισμός των ελαιοτριβείων, δημιουργία ξηραντηρίου νωπών καρπών, ίδρυση συνεταιριστικών τυροκομείων, εκπαίδευση των γυναικών στην οικιακή κονσερβοποιία λαχανικών, φρούτων και ελαίων και στην παρασκευή σαπουνιού από το λάδι, καθώς και προστασία της τιμής του ελαιολάδου με εφαρμογή του μέτρου της συγκέντρωσης με βάση την τιμή ασφαλείας, όπως έγινε το 1953.

Γενικές βελτιώσεις: ενίσχυση των κατοίκων για τη μεταφορά των οικισμών κοντά στη θάλασσα και στα χωράφια τους, έγκαιρη και ολοκληρωμένη εκπόνηση σχεδίων για την καλύτερη ρυμοτόμηση των νέων και των αναπτυσσομένων οικισμών (ο Χρηστάκης προκρίνει τη «λογική» του Προμηθέα και όχι του Επιμηθέα) και μεταφορά του ρεύματος της Δ.Ε.Η. στο νησί αντί του κοινοτικού ηλεκτροφωτισμού. Το μέτρο κρίνεται «εκ των ων ουκ άνευ» για ουσιαστική βελτίωση των συνθηκών ζωής και ανάπτυξη του τουρισμού, στον οποίο ο Χρηστάκης φαίνεται να πιστεύει ειλικρινά.

Επιλογικά, θεωρούμε απαραίτητο να αποπειραθούμε μian αποτίμηση της μελέτης που παρουσιάστηκε. Κατά την εκτίμησή μας, η μελέτη - αναφορά του Επαρχιακού Γεωπόνου Θάσου Ιωάννη Χρηστάκη το Δεκέμβριο του 1956 ήταν μια ολοκληρωμένη και ειλικρινής προσπάθεια για επισήμανση των προβλημάτων, διερεύνηση των βαθύτερων αιτιών που τα προκαλούσαν και αντιμετώπιση των πτυχών της κρίσης. Η παραβολή της με άλλες πηγές δείχνει ότι ο συντάκτης γνώριζε σε βάθος τον τόπο, όπου εργαζόταν, και τους ανθρώπους του. Μπορούμε, βέβαια, να κάνουμε τρεις υποθέσεις εργασίας. Σύμφωνα με την πρώτη, η μελέτη θα ήταν περισσότερο ρηξικέλευθη, αν ο Χρηστάκης δε δεσμευόταν από την ιδιότητά του ως δημοσίου υπαλλήλου. Αν ακολουθούσε τη δεύτερη, μια ανάλογη μελέτη την οποία θα εκπονούσαν περισσότεροι ειδικοί από διαφορετικά επιστημονικά πεδία, θα μπορούσε να εισηγηθεί περισσότερα μέτρα στην κατεύθυνση της ολόπλευρης ανάπτυξης του

ωπόνος Γ.Ε. Θάσου υπαγόταν απευθείας στη Δ.Γ.Ν.Κ. Έτσι, ο Χρηστάκης, ως Επαρχιακός Γεωπόνος, υπαγόμενος κι αυτός στη Δ.Γ.Ν.Κ., προτείνει στην προϋσταμένη αρχή την παροχή τεχνογνωσίας στους αγρότες της Θάσου από τον Γεωπόνο Γ.Ε. του νησιού. Ευχαριστώ και από αυτή τη θέση για τη βοήθεια του τον πατέρα μου, Ευθύμιο, συνταξιούχο γεωπόνο.

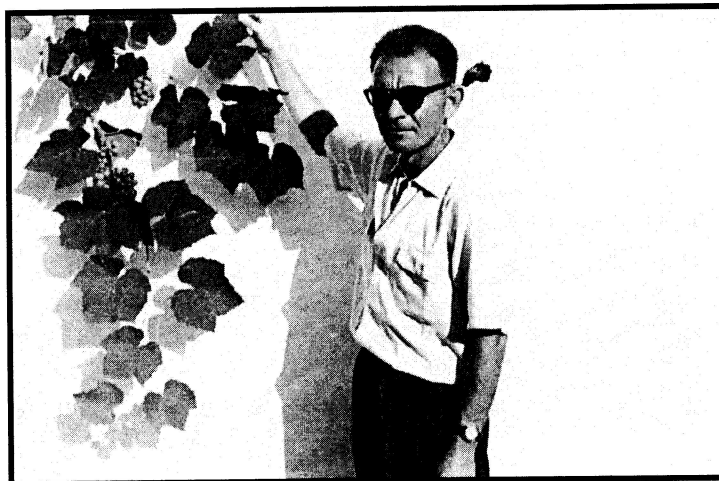
νησιού. Τρίτον, αν ο Χρηστάκης (λιγότερο) και όλοι όσοι ήταν αρμόδιοι για να σχεδιάσουν την πορεία της ελληνικής γεωργικής οικονομίας (περισσότερο) δεν έμεναν προσκολλημένοι στην αντίληψη που ήθελε τη γεωργική δραστηριότητα να ασκείται με μόνο σκοπό την αυτάρκεια της οικογένειας της υπαίθρου και την πώληση του τυχόν περισσεύματός της, ώστε να βελτιώνει κάπως το επίπεδο ζωής της, θα επεδίωκαν την εφαρμογή ενός προγράμματος για τη μετατροπή των αγροτών σε συνειδητούς επαγγελματίες της γης³⁸.

Αν η Ελλάδα ήταν μια χώρα με καλύτερα σχεδιασμένο πρόγραμμα ανάπτυξης της επαρχία και λιγότερο υπολογισμό των συμφερόντων των εχόντων και κατεχόντων εις βάρος της ισόρροπης ανάπτυξης του αγροτικού πληθυσμού, σήμερα η Θάσος θα ήταν περισσότερο αναπτυγμένη, με καλύτερες προοπτικές για όλους τους κατοίκους της³⁹. Όμως, η ζωή δεν τιθασεύεται και η ιστορία δεν γράφεται με «αν»: στα 1956 οι επισημάνσεις και οι προτάσεις του Χρηστάκη ήταν επαρκείς. Προκύπτουν όμως ερωτήματα: πόσο ελήφθησαν υπόψη, πόσο υλοποιήθηκαν, τι έγινε, πώς και πόσο έγκαιρα;

Ελπίζω το κείμενο αυτό να προκαλέσει διάλογο και τα παραπάνω ερωτήματα να απαντηθούν σε επόμενα Συμπόσια Θασιακών Μελετών.

38. Αυτή, άλλωστε, ήταν η αρχική επιδίωξη των ειδικών από τις ΗΠΑ, οι οποίοι σχεδίασαν την πολιτική εκπαίδευσης των Ελλήνων αγροτών. Η διαμόρφωση του εδάφους, οι αναχρονιστικές δομές και τα διαφθωτικά προβλήματα στο χώρο της γεωργίας (π.χ. ο μικρός σε έκταση γεωργικός κλήρος), ο στρεβλός χαρακτήρας ανάπτυξης του ελληνικού κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, η νοοτροπία των αγροτών και η ατομία στη χάραξη πολιτικής γεωργικής ανάπτυξης, σε συνδυασμό με το εγγενές πρόβλημα της γεωργίας (εξάρτηση από αστάθμητους παράγοντες, όπως οι καιρικές συνθήκες) οδήγησαν στην καθυστέρηση. Για τον τρόπο θεώρησης των γεωργικών πραγμάτων από τη σκοπιά των Αμερικανών, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει σε παλιότερα τεύχη του ειδικού περιοδικού California Agriculture.

39. Βλ. σχετικά το πολύ ενδιαφέρον κείμενο του Γιώργου Σταμπούλη, «Σύγχρονη οικονομία», στο ένθετο «Θάσος», *Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, 10-8-2003, 30-31.

Ο Επαρχιακός Γεωπόνος Θάσου Ι. Χρηστάκης. Αύγουστος 1955, Θάσος.
(Αρχείο Ευτέρπης Ι. Χρηστάκη - Θεολογίτη).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κοινότητες Επαρχίας Θάσου
(σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία:)

ΑΠΟΓΡΑΦΗ 1951	ΚΑΤΟΙΚΟΙ	ΑΠΟΓΡΑΦΗ 1961	ΚΑΤΟΙΚΟΙ
1. Θάσου Θάσος	1749	1. Θάσου Θάσος	1875
2. Θεολόγου Θεολόγος, Άλυκη, Άστρις, Θημωνιά, Κοΐνυρα, Ποτός	2408	2. Θεολόγου Θεολόγος, Άλυκη, Άστρις, Θημωνιά, Κοΐνυρα, Ποτός, Καλύβες Ποτού, Κρήνη, Λουτρά, Παλαιοχώριον	2391
3. Καλλιράχης Καλλιράχη, Σκάλα Καλλιράχης	1725	3. Καλλιράχης Καλλιράχη, Σκάλα Καλλιράχης	1690
4. Μαριών Μαριές, Σκάλα Μαριών	907	4. Μαριών Μαριές, Σκάλα Μαριών	997
5. Παναγίας Παναγία	1291	5. Παναγίας Παναγία	1225
6. Ποταμιᾶς Ποταμιά	1294	6. Ποταμιᾶς Ποταμιά, Λεύκη	1375
7. Ραχωνίου Ραχώνι	767	7. Ραχωνίου Ραχώνι, Άγιος Γεώργιος, Σκάλα Ραχωνίου	1107
8. Σωτήρος Σωτήρας	579	8. Σωτήρος Σωτήρας, Σκάλα Σωτήρος	527
9. Κάστρου Κάστρο, Καλύβια, Λιμενάρια	2506	9. Λιμεναριών (Κάστρου) Κάστρο, Καλύβια, Λιμενάρια	3153
10. Καζαβιτίου Μεγάλο Καζαβίτι, Μικρό Καζαβίτι, Καλύβες, Σκάλα Μεγ. Καζαβιτίου	1571	10. Πρίνου (Καζαβιτίου) Πρίνος, Μικρός Πρίνος, Καλύβες, Όρμος Πρίνου	1576
11. Αγίου Γεωργίου Άγιος Γεώργιος	411		
ΣΥΝΟΛΟ ΚΑΤΟΙΚΩΝ	15208	ΣΥΝΟΛΟ ΚΑΤΟΙΚΩΝ	15916

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κατάταξη οικονομικά ενεργού πληθυσμού Θάσου (1956)

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
Γεωργοί	2310	55
Κτηνοτρόφοι	65	1,5
Γεωργοκτηνοτρόφοι	65	1,5
Γεωργομελισσοκόμοι	170	4
Γεωργο-Επαγγελματίες	1110	26,5
Επαγγελματίες, εργάτες, τεχνίτες, ναυτικοί κλπ.	480	11,5
ΣΥΝΟΛΟ	4200	100

ΕΓΓΡΑΦΟ 3

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Εν Αθήναις τη 16 Ιουνίου 1927

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Αριθμός φύλλον 120

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

Περί απαλλοτριώσεως των εν νήσω Θάσω και Λήμνω
Μοναστηριακών κτημάτων.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Έχοντες υπ' όψει το από 21 Δεκεμβρίου π.έ. ψήφισμα της Βουλής «περί συστάσεως τριακονταμελών κοινοβουλευτικής Επιτροπής προς παρακολούθησιν εν γένει των προσφυγικών ζητημάτων», μετά σύμφωνον γνωμοδότησιν της άνω Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, προτάσει του Ημετέρου Υπουργικού Συμβουλίου, αποφασίζομεν και διατάσσομεν:

Άρθρον μόνον.

1. Συμφώνως προς το άρθρον 119 του Συντάγματος επιτρέπεται η απαλλοτριώσις εν Θάσω και Λήμνω μοναστηριακών κτημάτων καλλιεργουμένων, ήτοι φυτειών, ελαιών, οπωροφόρων δένδρων και δασίων προς εφαρμογήν του αγροτικού νόμου υπέρ προσφύγων και ακτημόνων καλλιεργητών.

2. Η ισχύς του παρόντος άρχεται από της δημοσιεύσεώς του εις την εφημερίδα της Κυβερνήσεως, υποβληθήσεται δε εις την Βουλήν άμα τη επαναλήψει των εργασιών αυτής.

Εν Ύδρα τη 13 Ιουνίου 1927.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας

ΠΑΥΛΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ

Το Υπουργικόν Συμβούλιον

Ο Πρόεδρος

Αλ. Ζαΐμης

Τα μέλη

Κ. Αγγελόπουλος, Π. Τσαλδάρης, Α. Αργυρός,
Μ. Κίρκος, Ι. Μεταξάς, Α. Μαζαράκης, Α. Κανάρης,
Α. Μπακάλμπασης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. 1. ΕΚΤΑΣΕΙΣ ΝΗΣΟΥ ΘΑΣΟΥ (1956)		
ΕΙΔΟΣ	ΕΚΤΑΣΗ (στρέμματα)	ΠΟΣΟΣΤΟ(%)
Λαοικές	226000	60
Γεωργικές	85000	23
Λοιπές	66000	17
ΣΥΝΟΛΟ	377000	100

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. 2. ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ ΝΗΣΟΥ ΘΑΣΟΥ (1956)		
ΕΙΔΟΣ	ΕΚΤΑΣΗ (στρέμματα)	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
Φυτικές	71000	83,5
Άγροί	8500	10,0
Κήποι	1000	1,1
Χέρσες	4500	5,4
ΣΥΝΟΛΟ	85000	100

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. 3. ΕΚΤΑΣΗ ΦΥΤΕΙΩΝ ΝΗΣΟΥ ΘΑΣΟΥ (1956)		
ΕΙΔΟΣ	ΕΚΤΑΣΗ (στρέμματα)	ΠΟΣΟΣΤΟ(%)
Ελαιώνες	55000	77,5
Λιμπέλια	4800	6,7
Όπωρώνες	200	0,3
Απαλλοτριωμένες (για ελαιώνες)	11000	15,5
ΣΥΝΟΛΟ	71000	100

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΛΥΓΩΝ ΘΑΣΟΥ (1956)

ΕΙΔΟΣ	ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
Χειμερινά σιτηρά	1000	11,75
Ανοιξιάτικα σιτηρά	2300	27,00
Κτηνοτροφικά φυτά	2000	23,50
Χερσολιβάδια	1000	11,75
Βρώσιμα ιφτανύθη	100	1,25
Καπνός, βαμβάκι κ.ά.	100	1,25
Αγροαναπόσεις	2000	23,50
ΣΥΝΟΛΟ	8500	100

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΖΩΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΘΑΣΟΥ (1956)

ΕΙΔΟΣ ΖΩΟΥ	ΑΤΟΜΑ
Άλογα	54
Μουλάρια	406
Γαϊδούρια	1825
Βόδια - Άγελάδες	400
Πρόβατα	12700 (1500 οικόσιτα, 11200 πομενικά)
Κατσίνες	22300 (4600 οικόσιτες, 17700 πομενικές)
Γουρούνια	37
Ποιμενικά	22000
Κουνέλια	70
ΣΥΝΟΛΟ	59792

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Α. ΒΟΣΚΗΣΙΜΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ ΝΗΣΟΥ ΘΑΣΟΥ (1956)		
ΕΙΛΟΣ ΕΚΤΑΣΗΣ	ΜΕΓΕΘΟΣ ΕΚΤΑΣΗΣ (στρέμματα)	ΖΩΑ ΠΟΥ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΤΡΑΦΟΥΝ
Γεωργικές	61000	15000 αίγοπρόβατα
Λαοικές	206000	17000 αίγοπρόβατα
Μη παραγωγικές		2000 αίγοπρόβατα
ΣΥΝΟΛΟ (Α)		34000 αίγοπρόβατα
Β. ΠΙΝΑΚΑΣ ΖΩΩΝ ΠΟΥ ΒΟΣΚΟΥΝ		
ΕΙΛΟΣ		
ΑΡΙΘΜΟΣ		35000
Αίγοπρόβατα		
Βοοειδή καί Μόνοπια, = 2700	= αίγοπρόβατα	6000*
ΣΥΝΟΛΟ (Β)		41000
ΣΥΝΟΛΟ (Α) = 83% τοῦ ΣΥΝΟΛΟΥ (Β)		
* οἱ τροφικές ἀνάγκες τῶν 2700 βοοειδῶν καί μονόπλων ζώων (γαίδουρια, ἄλογα & μουλάρια) ἰσοδυναμοῦν μέ τροφικές ἀνάγκες 6000 αἰγοπροβάτων		

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

ΕΤΗΣΙΑ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΝΗΣΟΥ ΘΑΣΟΥ (1956)

ΠΑΡΑΓΟΜΕΝΟ ΠΡΟΪΟΝ	ΕΙΛΟΣ ΖΩΩΝ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΖΩΩΝ	ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ ΚΑΤ' ΑΤΟΜΟ (ὀκάδες)
Δύναμη (μεταφορές)	Ἄλογα, μουλάρια, γαίδουρια, βοοειδή	2150	
Ἄρσση	Μουλάρια, βοοειδή	400	
Γάλα	Πρόβατα (βουκής)		20
Γάλα	Πρόβατα (οἰκόσιτα)		45
Γάλα	Πρόβατα (χωτικά)		250
Γάλα	Κατσόκες (βουκής)		40
Γάλα	Κατσόκες (οἰκόσιτες)		100
Γάλα	Κατσόκες (βελτιωμένες)		300
Γάλα	Ἀγελάδες (ἐργαζόμενες)	100	200
Γάλα	Ἀγελάδες (γαλακτοπαραγωγικές)	10	1000
Κρέας	Πρόβατα		8
Κρέας	Κατσόκια		10
Κρέας	Βοοειδή		100
Μαλλί	Πρόβατα		0,2 - 0,3
Μαλλί	Πρόβατα (χωτικά)		1,5 - 2

